

CZAGA VIKTÓRIA–JANCSÓ ÉVA
ÓBUDA MEZŐVÁROS ARCHONTOLÓGIÁJA ÉS PROZOPOGRÁFIÁJA¹

Óbuda mezőváros történetének első korszaka a török kiűzésétől 1766-ig terjed, amely idő alatt Óbuda a Zichy-család tulajdona. Ezt az időszakot dolgozta fel *L. Gál Éva: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*, 1988-ban megjelent munkájában. Második korszaknak tekinthetjük azt az 1848-ig tartó, alig több mint nyolcvan esztendő, amikor Óbuda a Magyar Kamara fennhatósága alatt állt, s harmadiknak, az 1849 végétől a városegyesítésig terjedőt. E két korszakról nem született a fentihez hasonló összefoglaló történeti munka, de rendelkezésünkre áll *WELLMANN IMRE: Óbuda mezőváros levéltára c.*, 1959-ben megjelent *Alapleltára*. Jóllehet Wellmann Imre hangsúlyozza, hogy műve csak vázlatos ismertetője Óbuda történetének, mindmáig az egyetlen, és megkerülhetetlen összefoglalója a mezőváros 1766-tól 1873-ig ívelő történetének. Időszerűségét az is bizonyítja, hogy a Budapest története III. és IV. kötetét² tanulmányozva tapasztaljuk, a szerzők Óbudát illetően erősen támaszkodtak Wellmann Imre Alapleltárának adataira.

Bevezetőnkben szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy az archontológia összeállítása során adatgyűjtésünket nem terjesztettük ki sem az óbudai zsidó község tisztségviselőire, sem az Óbudára telepedett gyárak tisztviselőire. Csak annyiban foglalkoztunk velük, amennyiben megjelentek az 1860 utáni óbudai képviselőtestületben. Nem vállalkoztunk továbbá Óbuda közigazgatás-történetének megírására, az egyes hivatalok, tisztségek hatáskörének és történetének röviden ismertetésekor minden esetben Wellmann Imre Alapleltára volt vezérfonalunk, jóllehet, saját kutatási eredményeinket is felhasználtuk.

Munkánk során alapvetően Budapest Főváros Levéltárának iratanyagára támaszkodtunk. Archontológiánkat, majd ennek alapján a prozopográfiát azzal a céllal állítottuk össze, hogy az Óbuda történetével foglalkozni akaró kutatók, történészek számára segítséget nyújtsunk.

¹ Előadás formájában elhangzott a Pest Megyei Levéltár 2009. november 26-ai tudományos ülésén.

² Budapest története III. Budapest története a török kiűzésétől a március forradalomig. Szerkesztette: Kosáry Domokos. Írta: Nagy Lajos és az I/4. fejezetet: Bónis György. Bp. 1975.; Budapest története IV. Budapest története a március forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Szerkesztette: Vörös Károly. Írta: Spira György és Vörös Károly. Bp. 1978.

A mezőváros 1746-ban utasítást – *Instructio*-t – kapott földesurától, Zichy Miklós gróftól, amely 38 pontból állt, s 1766-ig határozta meg közigazgatását. Az *Instructio* teljes mértékben figyelembe vette, hogy a század közepén a lakosságnak már mintegy háromnegyede német származású, anyanyelvű és katolikus. A település 1766-ban kamarai mezővárosi rangban az óbudai-visegrádi koronauradalom részeként a Magyar Kamara fennhatósága alá került, miután a kincstár sikerrel elperelte a Zichyektől. Grassalkovich Antal kamaraelnök még ebben az évben szerződést kötött az óbudaiakkal, a szerződésnek azonban csak az a pontja lépett életbe, miszerint a lakosok évente kétszer árulhatták saját boraikat. Az 1766-os év továbbá arról is nevezetes, hogy a mezőváros kérvényezte Budával való egyesítését is. A cél minden bizonnyal a szabad királyi városi státusz elérése volt, de kérésüket az uralkodónő, Mária Terézia visszautasította. 1823-ban országos vásár tartására kaptak jogot, 1840-ben pedig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye rendezett tanácsú mezővárossá nyilvánította őket.

A földesúri függés 1848-ban formailag megszűnt ugyan, de bizonyos földesúri szolgáltatások 1866-ig érvényben maradtak. A forradalom és szabadságharc leverése után Óbuda elveszítette önállóságát, Buda külvárosa lett. Az ötvenes évek közepétől a mezőváros tanácsa gyakorlatilag nem ülésezett, minden fontos ügyben Budán döntöttek. Az autonómia csak 1861-ben állt vissza ismét, és a városeyesítésig Óbuda Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye fennhatósága alá tartozott. Az 1872. évi XXXVI. törvénycikkkel (Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről) pedig Budapest III. kerülete lett.

A beilleszkedés folyamata azonban sokáig eltartott. Ha hihetünk Óbuda egyik legszínesebb krónikásának, Krúdy Gyulának, akkor még a 19-20. sz. fordulóján is éltek Óbudán olyan idős emberek, akik hosszú életük folyamán be sem tették lábukat a túlparti Pestre, egyrészt, mert a városnak meglehetősen frivol híre volt körükben, másrészt, mert olyan messze volt. A régi Óbuda különállásának valójában nem az 1873. évi egyesítés, nem is a Margithíd 1876. évi átadása, hanem a 20. század első felében megépített Árpád-híd vetett véget. A híd szétrombolta a történelmi városmag jelentős részét, de visszavonhatatlanul bevonta Óbudát a főváros vérkeringésébe. A munkánk első fejezetét adó *archontológia* azonban csak a városeyesítésig, azaz 1873-ig adja Óbuda keresztény közösségének közigazgatását. Az önkormányzati testületek (belső, külső tanács, Gazdasági Bizottmány), tisztségek és hivatalok

hierarchiája és jellege szerint mutatja be azok rövid történetét és működését, majd tisztikarukat, választott vagy kinevezett tisztségviselőinek, alkalmazottainak szolgálati idejét.

A második fejezet *prozopográfia*, vagyis az első részben már szerepelt több mint 1350 tisztségviselő és alkalmazott hivatali pályafutását követi nyomon a nevek abc-rendjében és – szándékunk szerint - a legteljesebben. Mivel a pontos szolgálati idők először az 1770-es évektől, azaz a tisztújításoknak a tanácsülési jegyzőkönyvben történt dokumentálásától álltak rendelkezésünkre, a korábbi adatokat a már ismertetett szakirodalom segítségével vettük fel.

A hivatalviselés kezdeti időpontja mindig a választás, a kinevezés vagy a hivatalban történő ismételt megerősítés időpontjának felel meg, végpontja pedig a következő választás. A tényleges hivatalba lépés ettől eltérhet pár nappal, egy-két héttel, de erre nem mindig találtunk adatot. A lemondást, leváltást vagy egyéb, pl. elhalálozás miatti távozást, minden esetben külön feltüntettük. Az egyedül álló dátumok azt jelzik, hogy az illető akkor éppen betölti a tisztséget, de nem tudjuk megválasztásának, kinevezésének idejét, sem pedig azt, hogy meddig maradt hivatalában. Kisebb hivatalok esetében azonban ezek a szórvány adatok is jelentőséggel bírhatnak a kutatás számára.

Az ismertebb személyek vezetéknévének közlése esetében a szakirodalomban elfogadott alakot használtuk, a többiekénél a vezetéknév első előfordulását tekintettük mérvadónak, az esetleges változatokat pedig zárójelben adtuk meg. A német keresztnéveket a mai helyesírásnak megfelelően tüntettük fel, a magyarokat – miután ezek jelzésértékűek az illető származására vonatkozóan – minden esetben meghagytuk.

Külön jegyzetapparátust és mutatót nem készítettünk, mert a levéltárunk kutatótermében elektronikusan is elérhető változat mind tisztségekre mind személyekre lehetővé teszi a keresést, a kinyomtatott példányban pedig a tartalomjegyzék, illetve a betűrendes névtár biztosítja az eligazodást.

Az első fejezet három részből áll: az első részt a *tisztújító közgyűlések* időpontjainak közlésével indítjuk. Tisztújításokat a már említett Instructio rendelkezésének megfelelően általában az év elején, 1785-től pedig a katonai év számításának megfelelően november-decemberben tartottak. Ezután következnek a bírók, a belső és külső tanács, a szószólók, a választott képviselők, illetve a soraikból bizonyos feladatok ellátására kijelölt bizottmányok (mint például: Beszállásolási, Építészeti, Bormérési, Iskolai, Egészségügyi, Egyesítési és Költségvetési stb.) tagjainak névsora.

Óbudán a török kiűzése után megmaradt gyér számú magyar lakosság az 1690-es évektől választott *bíró*t, a 18. század közepétől pedig - az Instructio előírása szerint - felváltva két évig németet és egy évig magyart. A választás a földesúr által jelölt három tanácsbéli közül történt. Miután a 19. század elejétől a többségében református vallású magyarok kiszorultak a mezőváros vezető tisztségéből, bírót három évre a szőlősgazdák, majd két évre a kézművesek közül választottak.

A bíró a város első polgáraként, a városi hatóság fejeként az esküdtekkel együtt látta el az alsó fokú közigazgatást és bíraskodást. Leginkább a község tagjainak ügyeivel, jogaik megóvásával – házassági szerződések jóváhagyása, hagyatékok felvétele, becslése, árverésre bocsátása, árvák ügyeinek intézése, ingatlan átruházások, polgári keresetek, becsületsértési ügyek, kisebb bűnügyek – foglalkozott. Tekintélyénél fogva a várost érintő gazdasági ügyekben döntő szava volt. Szerteágazó feladataiból – pl. a téglainspektorság, az adókvetés és -szedés, városgazdai teendők – később önálló tevékenységi körrel hivatalok alakultak ki. Az Instructio fizetesként bizonyos bírságpénzeket utalt ki számára, később szerény fizetésben – inkább javadalmazásban – részesült. Az általa kezelt községi pénzekről számadással tartozott. Elnökölt a tanácsuléseken, az ott felvett jegyzőkönyveket aláírásával hitelesítette. Betegség esetén a legidősebb esküdt, későbbiekben tanácsnok helyettesítette. Amennyiben nem választották újra, az esküdtek soraiba tért vissza. A községi alsó fokú bíraskodás fejeként polgári keresetekben, becsületsértési és kisebb bűnügyekben hozott ítéleteket, míg a jelentősebb bűnügyek (gyilkosságok, gyújtogatások, főbenjáró vétségek) már a földesúri bírói fórum, az úriszék elé tartoztak. 1840-től Óbuda rendezett tanácsú város lett, ekkortól a bíró két tanácstaggal együtt, mint a szóbeli perek bírósága ítélezett. Igazságszolgáltatási hatásköre – leszámítva az 1849 és 1861 közötti évtizedet – egészen 1871-ig, a közigazgatástól már teljesen független bíróságok felállításáig maradt meg. Szerepét a községek rendezéséről szóló XVIII. tc. értelmében 1871-től a polgármester vette át. Ez utóbbiból viszont, mivel a három város egyesítése már küszöbön állt, Óbudának már csak egy jutott, Harrer Pál személyében.

A bírók közül a 18. századból említést érdemel Genszky Simon, aki 1743-1748 között megszakítás nélkül, majd még három alkalommal töltötte be ezt a tisztséget. Ziegler Károlyt, továbbá Lindmayer Keresztélyt is három-három ízben választották meg Óbuda mezőváros bírójává: Zieglert 1757 és 1766 között, Lindmayert pedig 1822-ben, 1827-ben, végül 1839-ben, amikor helyettes bíróból lépett elő rendes bíróvá. Hivatalát akkor 1840-ig töltötte be.

A bíró mellett a legfontosabb irányító testület a tizenkét esküdtből álló *belső tanács* volt. A török időkből ismert esküdtek többsége a név alapján magyar származású. Az arány a németek javára 1746-tól, a betelepítéssel változott meg. Az esküdtek a község legtekintélyesebb, leggazdagabb és legbefolyásosabb polgárai. A testület létszámát, pl. elhalálozás esetén, a külső tanács tagjai közül választással egészítették ki, s ha az esküdtet nem választották újra, visszakerült a külső tanácsba.

Az *esküdtek* – a bíróval együtt – az alsó fokú közigazgatás és bíraskodás feladatait látták el. Szerény fizetésük mellett jelentős előnyöket is élveztek, pl. házuk mentesült a katonai beszállásolás alól, ám ha a külső tanács tagjai közé léptek vissza, ezt a kiváltságot elveszítették. Az 1848. évi áprilisi törvények értelmében átalakult községi igazgatási szervezetben a belső tanács tagjait már *tanácsosoknak* nevezték. A szabadságharc leverése után gyakorlatilag nem ülésezett, s a 12 tanácsosból és a városkapitányból álló tanács, élén a bíróval, 1861-ben ült össze legközelebb.

A város igazgatását a tanácsülések mellett az önkormányzati jogokat gyakorló *külső tanács* intézte. Óbuda népességének növekedésével nőtt az elintézendő ügyek száma is, ezért a 18. század hatvanas éveitől már rendszeresen szükségessé vált, hogy bevonjanak községbelieket is az ügyek intézésébe. A század első felében ez még csak alkalmanként fordult elő, s utalva a patriarchális viszonyokra még „szomszédság”-ként (Nachbarschaft) említik őket. Számukról nincs adat, feltehetően ad hoc jelleggel működtek. Az 1760-as évektől már huszonnégy tagból álló testület létszáma a század végén harmincra emelkedett, míg a 19. sz. elejétől a húszas évek közepéig negyven tagból állt. Ekkor a testület fele a gazdák és zsellérek, harmadik negyedük a kézművesek, a negyedik pedig a magyarok közül került ki. Később, midőn számuk hatvanra növekedett, kétharmadukat a szőlősgazdák, egyharmadukat a kézművesek adták. A külső tanács társadalmi összetétele, miután a magyarok külön képviselője megszűnt, nemzetiségi hovatartozás nélkül az óbudai szőlőművelés és bortermelés előtérbe kerülését tükrözte.

A testület élén 1799-től választott *szószóló* állott.

Feladatkörük felsőbb rendeletek végrehajtására, közigazgatási ügyekre, a vármegyei és földesúri terhek megállapítására, az adók lakosság közötti elosztására, kivetésére és beszedésére terjedt ki, de ők döntöttek a község bevételeinek hovatartozásáról, kiadásairól. Megvizsgálták, és aláírásokkal hitelesítették a községi számadásokat, felfogadtak (vagy elbocsátottak) községi alkalmazottakat stb.

Tisztüket élethossziglan töltötték be, a testületből kikerülni csak visszaélés, család elkövetésével vagy önkéntes lemondással lehetett. Az elhalálozás útján megüresedett helyekre a polgárok soraiból választottak képviselőket. Közülük egészítették ki az esküdtek, azaz a belső tanács létszámát, választották a községi tisztségviselőket: a városgazdát, az adószedőt, az árvaatyát, szegényházi, majd kórházi gondviselőt, hegymentereket, téglafelügyelőt stb. Fizetést nem kaptak, de a megbízatással járó kiadásait megtérítette a község. A külső tanács megválasztott új tagjai a következő tanácsülésen esküt tettek.

1848-ban, az áprilisi törvények életbe lépésével a választott polgárság helyére a 75 tagú *képviselő testület* lépett, amely azonban nem sokáig működött, mert a szabadságharc leverése után szerepét igen korlátozott hatáskörrel a *Gazdasági Bizottmány* vette át. 1861-ben, amikor a mezőváros autonómiája ismét helyreállt, a képviselőtestületet is újra választották.

Az I. fejezet 2. része a választott tisztségviselők, és hivatalnokok névsorát tartalmazza. E tisztségekre a külső tanács tagjai közül választották ki a legmegfelelőbbeket. A közigazgatás differenciálódásával a legtöbb feladatkör – mint már említettük - a bírói tisztségből vált le. Elsőként azok, amelyek a mezőváros gazdálkodásában és igazgatásában igen fontos jelentőséggel bírtak: pl. a téglamesteri, az állami és földesúri adóbeszedés, az árvák vagyonának kezelése, a szegények gondozása. Ha a tisztség, illetve hivatal viselőjét pl. szószólónak, vagy mint esküdtet bíróvá választották meg, lemondtak addig viselt hivatalukról. Az egyes hivatalok esetében a választás előfeltételeként megkívánták a megfelelő vagyoni állapotot és kezes állítását, aki akár családtag is lehetett. Nem volt ritka a hosszú évekre, sőt egy-két évtizedre szóló megbízatás olyan esetben, amikor valaki közmegelegedéssel látta el hivatalát.

Az *állami adószedő* – a Contributions Cassa Einnehmer – a mezőváros közigazgatásának a bíró után legfontosabb fizetett tisztségviselője. A bíró feladatából önálló hivatalként a 18. század második felében vált le. Hatáskörébe a hadi és a házi adó kivetése és beszedése, s az ehhez szükséges összeírás – az adózók vagyon és jövedelem szerinti számbavétele – elkészítése tartozott. 1800-tól beszedte a földesúri taksát is, azt az összeget, amellyel az óbudai jobbágyok megváltották földesúri terheiket. Az általa kezelt pénztárba folyt be – többek között – a községi mészárszék, kocsmá, téglavető bevétele is.

Hivatalához tartozott egyéb összegek, pl. a szőlőbirtokosokra kivetett ún. Lesegeld (a szőlőbirtok nagyságának arányában kivetett községi hozzájárulás) kezelése is, amelyet a szőlőbe vezető utak karbantartására, a szőlőcsőszök fizetésére fordítottak.

A Contributions Cassa kiadásai a község olajozott működéséhez biztosították az anyagi fedezetet, s ehhez éppúgy hozzátartoztak a megyei uraknak, az uradalom embereinek adott ajándékok, az úriszék tartásával járó kiadások, mint a helybéli papok, tanítók, alkalmazottak fizetése, a tanácsbeliek napidíjai, a községi épületeken dolgozó mesteremberek fizetése, községi fuvar, fogat, lelenctartás kiadásai. Évente készített és aláírásával hitelesített számadásai, amelyekben a befizetett adó mellett feltüntette a hátralékokat, tartozásokat is, elfogadásra csak akkor kerültek, ha azokat a bíró, a szószóló, a bel- és a külső tanács vizsgálatra kijelölt tagjai is aláírták. Feladatkörét 1853-tól a községi *Gazdasági Pénztár* vette át.

Mivel a szőlődézmát és az egyes gazdák által gyakorolt földesúri haszonvételeket – mézárszék, malom, kocsmá, pálinkafőző, téglavető – az uradalommal kötött szerződés szerint külön kellett megváltani, ennek az összegnek a beszedésére és kezelésére egy másik adószedőt, a *földesúri váltságösszeg beszedőjét* – Contracts Cassa Einehmer – alkalmazták. Önálló tisztséggé a 18-19. sz. fordulója körüli években szerveződött. Számadásait szintén a bíró, a belső és külső tanács tagjai hitelesítették, 1814-től pedig az uradalom képviselője is felülvizsgálta. Az 1830-as évektől mindkét adószedő évi 60 pft fizetésben részesült.

A község árváinak gondviselése, vagyonuk kezelése a tanács egyik kiemelkedően fontos feladatai közé tartozott. Az árvákra maradt hagyatékok jelentős összegre rúgtak, s ezt a vagyont kezdetben a bíró, majd a külső tanács tagjai közül választott *árvaatyák* gondozták. A vagyon kezelésére, számadására külön tanácsnokot is rendelhettek, aki az árvaatyának tartozott beszámolni. Az árvák vagyonát azok nagykorúságáig kezelték, leginkább oly módon, hogy kölcsönöket adtak az óbudai lakosoknak. Az árvavagyon kezeléséről, a folyósított kölcsönökről, a visszafizetésekről, kamattörlesztésekről, a hátralékokról kimutatás készitettek. Pontos számadást vezettek továbbá az árvák javára – nevelés, ruháztatás, taníttatás stb. – történt kifizetésekről is. A megválasztott árvaatyának hivatali idejére kezeseket kellett állítania. Számadásaikat a tanács – az adószedőkéhez hasonlóan – évenként felülvizsgálta. Mivel igen tetemes vagyon kezeléséről volt szó, 1824-től a földesúr, azaz a Kamara képviselőjének aláírása is szerepel az elszámolásokon.

Az igazságügyi minisztérium 1853-ban az árvák vagyonának kezelésére árvabizottmányok felállítását írta elő. Az óbudai *Árvabizottmány* a cs. kir. budai városi kiküldött bíróság hatósága alatt alakult meg, s 1854. november 14-től 1861-ig működött. Tagjai egy-egy jogban és számvitelben jártas ülnök, a jegyző és az egyes ügyekben eljáró

további ülnökök voltak. A bizottmányi üléseken döntöttek az árvavagyon kezelésével kapcsolatos ügyekben, hagyatékokról, árverezésekről, gyámok kirendeléséről, kiutalták a gyámok fizetését, feloldást adtak a gyámság alól. A vagyonkezelést a bizottmányhoz rendelt pénztár végezte. Feladatkörét 1861-től az *Óbuda Mezőváros Törvényszékének* felügyelete alatt működő *Árvaszék* vette át, és a tanács, mint gyámhatóság felügyelte. Az árvák vagyonát ezután is kölcsönnyújtással kamatoztatták. Az üléseken a polgármester (elnök), a tanácsnokok, a tiszti ügyész, a közgyám és a főjegyző vettek részt.

A városgazdálkodás, a gyámügy és szegénygondozás mellett az ingatlan-nyilvántartás is mindenkor kiemelkedő jelentőséggel bírt. Mivel Óbuda 1848/49-ig földesúri függésben élt, területe fölött nem rendelkezhetett szabadon, ezért az úrbéres földek átruházása is csak a földesúr, azaz a Magyar Kamara engedélyével történhetett. A változásokat a földesúri telekkönyvben a *Telekkönyvvezető* rögzítette. Külön telekhivatala ugyan nem volt Óbudának, de arra szükség volt, hogy a tanács is tudjon a városi ingatlanok, házak és szőlők birtoklásában beállt változásokról. Az ingatlan átruházások mindig tanácsi hozzájárulással történtek, s az ingatlan átruházási szerződést a község jegyzője is nyilvántartotta.

A tisztségviselők harmadik csoportja az alsó fokú igazgatásban dolgozó szakalkalmazottaké. Foglalkoztatásuk kinevezéssel történt, s munkájukért általában fizetést kaptak. Számos esetben élethossziglan töltötték be állásukat. A közigazgatás három fontos területén tevékenykedtek: 1) a városi kancellárián jegyzőként, írnokként, díjnokként, többnyire jogi végzettség birtokában; 2) az egészségügyben, mint orvosok, gyógyszerészek, bábák, betegápolók; 3) a rendészet területén, mint városkapitányok, hadnagyok, mezőkapitányok, kisbírók, szőlőcsőszök, mezőőrök, kerülők stb. Városkapitányt Óbudán 1840-ben választottak először a tanácsnokok közül. 1851-ig tartó tevékenysége kisebb bűncselekményekre, kisebb értékű anyagi keresetek elintézésére terjedt ki. Önálló városkapitányi hivatal 1861-től a három város egyesítéséig működött.

A második, prozopográfiai fejezet valamennyi, az archontológiában már szerepelt tisztségviselő, hivatalnok és alkalmazott szakmai pályafutását mutatja be. A címtár adataiból összeállított életpályák – túlmutatva az egyéni sorsokon – jól illusztrálják, hogyan jutott néhány módosabb család vezető szerephez a város irányításában a 18. század végétől, amelyet azután – vagyoni helyzetük, és városukért minden bizonnyal közmegelegedéssel végzett munkájuk révén – évtizedeken át meg is őrizhettek.

Munkánk jelenleg csak Budapest Főváros Levéltára kutatótermében érhető el egyrészt elektronikus, másrészt nyomtatott formában. Végző változatát – terveink szerint – intézményünk honlapjára felkerülve, az un. *archontológiai adatbázis*-ba történő importálással nyeri majd el 2010 első felében.